

УДК 304.2+342
DOI: <https://doi.org/10.32461/2226-3209.2.2019.175480>

Гиренко Інна Володимирівна,
доктор юридичних наук, доцент, професор
кафедри міжнародного права та порівняльного
правознавства Національного університету
біоресурсів і природокористування України
<https://orcid.org/0000-0001-7018-3883>

Кравчук Мар'яна Юрївна,
кандидат юридичних наук, доцент кафедри
кримінального права та процесу Тернопільського
національного економічного університету
ORCID 0000-0001-9987-0484
vitmarianna@ukr.net

Курило Володимир Іванович,
доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри адміністративного та
фінансового права Національного університету
біоресурсів і природокористування України
ORCID 0000-0003-1268-801X

УКРАЇНСЬКА МОВА ЯК СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ ТА ПРАВОВИЙ ФЕНОМЕН

Мета статті полягає у проведенні науково-теоретичного дослідження виникнення, розвитку й сучасного стану української мови як соціокультурного та правового явища. **Методологічною основою дослідження** слугують наступні методи наукового пізнання: загальнонаукові (формально-логічний, метод аналізу та синтезу) та спеціально-правові (порівняльно-правовий, формально-юридичний). Зазначені методи надають можливість розкрити особливості української мови через призму соціокультурного феномену й розглянути правові проблеми мовної політики держави. **Наукова новизна** полягає у здійсненні комплексного дослідження соціокультурних та правових аспектів української мови в контексті її збереження та подолання мовної кризи. **Висновки.** Державна українська мова є мовою громадянства, запорукою збереження національної ідентичності українського народу, основою формування української державності. Сучасне українське суспільство характеризується багатьма різними суперечностями, серед яких – питання двомовності, надання російській мові статусу другої державної мови. На наш погляд, це призводить до спотворення національної свідомості й загострення мовної ситуації в країні. Виходячи із цього, Україні потрібна «мудра», виважена політика, яка б забезпечила функціонування і захист національної мови й водночас гарантувала підтримку мов етнічних меншин. Багато в чому успіхи консолідації українського суспільства залежать від того, наскільки державна мова підтримується й поважається різними соціумами та кожним індивідом зокрема. Більше того, від ефективного впровадження й реалізації мовного законодавства, безперечно, залежатиме програма правового розвитку мови. Тож на сьогодні вельми актуальним є питання прийняття мовного закону, який би спрямував систему відповідних державних заходів на утвердження й запровадження дієвого механізму поширення української мови як державної в усіх сферах суспільного життя.

Ключові слова: українська мова, суспільство, державна мовна політика, законодавство України, мовна проблема.

Гиренко Інна Владимировна, доктор юридических наук, доцент, профессор кафедры международного права и сравнительного правоведения Национального университета биоресурсов и природопользования Украины; Кравчук Марьяна Юрьевна, кандидат юридических наук, доцент кафедры уголовного права и процесса Тернопольского национального экономического университета; Курило Владимир Иванович, доктор юридических наук, профессор, заведующий кафедрой административного и финансового права Национального университета биоресурсов и природопользования Украины

Украинский язык как социокультурный и правовой феномен

Цель статьи заключается в проведении научно-теоретического исследования возникновения, развития и современного состояния украинского языка как социокультурного и правового явления. **Методологической основой исследования** служат следующие методы научного познания: общенаучные (формально-логический, метод анализа и синтеза) и специально-правовые (сравнительно-правовой, формально-юридический). Указанные методы дают возможность раскрыть особенности украинского языка через призму социокультурного феномена и рассмотреть правовые проблемы языковой политики государства. **Научная новизна** заключается в осуществлении комплексного исследования социокультурных и правовых аспектов украинского языка в контексте ее сохранения и преодоления языкового кризиса. **Выводы.** Государственный украинский язык является языком гражданства, залогом сохранения национальной идентичности украинского народа, основой формирования украинской государственности. Современное украинское общество характеризуется многими различными противоречиями, среди которых – вопрос двуязычия, предоставления русскому языку статуса второго государственного языка. На наш взгляд это приводит к искажению национальной сознания и обострения языковой ситуации в стране. Исходя из этого, Украине нужна «мудрая», взвешенная политика, которая бы обеспечила функционирование и защиту национального языка и одновременно гарантировала поддержку языков этнических меньшинств. Во многом успехи консолидации украинского общества зависят от того, насколько государственный язык поддерживается и уважается различными социумами и каждым индивидом в частности. Более того, от эффективного внедрения и реализации языкового законодательства, безусловно, будет зависеть программа правового развития языка. Поэтому на сегодня весьма актуальным является вопрос принятия языкового закона, который бы направил систему соответствующих государственных мероприятий на утверждение и введение действенного механизма распространения украинского языка как государственного во всех сферах общественной жизни.

Ключевые слова: украинский язык, общество, государственная языковая политика, законодательство Украины, языковая проблема.

Gyrenko Inna, Doctor of Science of Law, Associate Professor, the Department of International Law and Comparative Law, National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine; *Kravchuk Mariana*, Candidate of Juridical Sciences, Associate Professor of the Department of Criminal Law and Procedure of Ternopil National Economic University; *Kurylo Volodymyr*, Doctor of Science of Law, Professor, the Department of Administrative and Financial Law, National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

Ukrainian Language as Sociocultural and Legal Phenomenon

The purpose of article is to conduct a scientific and theoretical study of the emergence, development and current state of the Ukrainian language as sociocultural and legal phenomenon. The methodology of the study is the following methods of scientific knowledge: general scientific (formal-logical, method of analysis and synthesis) and special-legal (comparative law, formal-legal). These methods provide the opportunity to reveal the peculiarities of the Ukrainian language through the prism of sociocultural phenomenon and consider the legal problems of the language policy of the state. Scientific novelty consists in carrying out a comprehensive study of socio-cultural and legal aspects of the Ukrainian language in the context of its preservation and overcoming the language crisis. Conclusion. State Ukrainian language is the language of citizenship, a guarantee of preservation of the national identity of the Ukrainian people, the basis of the formation of Ukrainian statehood. Modern Ukrainian society is characterized by many different contradictions, among which – the issue of bilingualism, giving the Russian language the status of the second state language. In our opinion, this leads to the distortion of national consciousness and aggravation of the linguistic situation in the country. On this basis, Ukraine needs “wise”, well-balanced policy that would ensure the functioning and protection of the national language and, at the same time, ensure the support of languages of ethnic minorities. In many ways, the success of consolidation of the Ukrainian society depends on the extent to which the state language is supported and respected by different societies and each individual in particular. Moreover, the effective implementation and realization of linguistic legislation, of course, will depend on the program of legal development of the language. Therefore, today it is very relevant to adopt the linguistic law that would direct the system of appropriate state measures to establish and introduce an effective mechanism for the dissemination of the Ukrainian language as a state language in all spheres of public life.

Key words: Ukrainian language, society, state language policy, Ukrainian legislation, language problem.

Актуальність теми дослідження. У 1996 р. Конституція України юридично закріпила статус української мови, як державної. І відповідно, на законодавчому рівні, визначено коло публічних сфер, де використання української мови є обов'язковим. Проте, низка проблем, які накопичилися за роки незалежності і породили політичну й економічну нестабільність, негативно відобразилися на мовній політиці держави. Водночас, не слід забувати про історичні і мовно-культурні особливості формування етнічного складу населення України, де західна частина віддає перевагу українській мові, а південна та східна частина – російській. Важливо розуміти також і загрозу військово-політичного протистояння між Україною та Росією щодо питання офіційного визнання мови «агресора».

Питання статусу української мови, мовної політики, мовної культури у своїх працях розглядали такі вчені, як: Б. Ажнюк, І. Балабкіна, М. Козюбра, В. Курило, С. Романюк, О. Червякова, Ю. Шевельов та інші.

У контексті цього дослідження без перебільшення можна говорити про необхідність збільшити увагу і спрямувати спільні зусилля науковців, мовознавців, соціологів, правознавців, представників влади у вирішенні проблеми соціокультурної та правової захищеності української мови.

Мета статті полягає у проведенні науково-теоретичного дослідження виникнення, розвитку й сучасного стану української мови як соціокультурного та правового явища.

Виклад основного матеріалу. Мова є надбанням народу, його національної самобутності. Формування української мови розпочалося ще від праслов'янського періоду. Так, у часи існування Київської Русі поряд з церковнослов'янською мовою з'явилася давньокиївська писемна мова. Вона поширено використовувалась у державному управлінні, князівських канцеляріях та для інших світських потреб. Розуміння давності української мови як певного історичного процесу надало можливість встановити тісний взаємозв'язок між державою та етносом. Мова завжди виступала в якості ідентифікуючої ознаки нації, її культурним детермінантом і елементом самоідентифікації, визначення її місця в цивілізаційному вимірі [6, 18]. Незаперечним твердженням є те, що мова є своєрідним генетичним кодом нації та розкриває особливості її культури.

Розвиток і функціонування мови певною мірою зумовлені станом суспільства. На жаль, значна частина українців у спілкуванні, у побуті не використовують рідну мову та віддалені від національних традицій. Безпосередньо історія формування сучасної української має тривалий характер із негативними «відблисками», а зокрема: колоніальна політика імперських держав, тоталітарний режим Радянського Союзу, що передував знищенню національної мови та ототожненню її з російською, відсутністю освіти українською мовою тощо. Однак таке довгочасне політико-насильне втручання у внутрішню систему мови не дало їй занепасти. Середовище людей, ініціативно небайдужих, зуміли подолати кризу мовної ситуації.

Беззаперечним є той факт, що усі «лихі» уроки історії залишилися позаду і зі здобуттям незалежності України наступить новітня прогресивна фаза піднесення української мови. Але, на жаль, питання мовної єдності, мовної політики надалі набуло проблематичного характеру.

На сьогодні Україна є багатоетнічною державою і саме тому ступінь формування та реалізації культурно-мовної політики виступає принципово серйозним питанням. Зрозуміло, що в тих суспільствах, де відсутня єдина національна мова, дуже важко, майже неможливо виховати мовно культурну спільноту.

Виходячи з історичних і монокультурних особливостей формування етнічного складу населення України, де кількісну перевагу мають українці, роль державної (офіційної) мови згідно Конституції цілком логічно виконує українська мова. Проте часто виникає невідповідність у питаннях етногенезу українців, що відповідно породжує ряд проблем і спотикань в процесі розвитку держави, становлення демократичного суспільства, єдності нації та панування міжетнічної злагоди. Складність етнічної історії полягає в наявності як

загальнолюдських так і національно-специфічних компонентів національної культури. В Україні до сьогодні зберігаються етнографічні групи (гуцули, лемки, бойки, литвини та ін.), які мають свої традиції, звичаї та особливості мовлення. Історико-етнографічні явища та соціально-економічні умови в Придніпровському і Південному регіонах країни послужили вагомим фактором, що саме на даних територіях домінує російськомовне населення України. Однак, не слід забувати, що усі ці люди – громадяни України, які незалежно від етнічного походження, освіти й виховання, мають знати історію держави, поважати її символіку, об'єднуватися у справі державотворення і, звичайно ж, володіти державною мовою. При цьому, роль української мови жодним чином не спрямована на приниження мов інших національних меншин в Україні, ігнорування російської мови й культури, втрату етнічної самобутності.

Найважливішим чинником, що зараз може суттєво впливати на повноцінне функціонування української мови, є зацікавленість держави у вирішенні мовної проблеми. Реалізація державної мовної політики залежить переважно від доброї волі представників державної влади, Президента України як гаранта конституційного порядку функціонування мов, Кабінету Міністрів України, Верховної Ради України. Ідея реального закріплення за українською мовою статусу державної може й повинна стати полем об'єднання зусиль партій і громадських організацій, співпраці інститутів громадянського суспільства з владними структурами. У сучасній складній ситуації державна мовна політика має бути виваженою й послідовною, поєднувати цілеспрямованість і рішучість із розсудливістю, тактовністю та обережністю в засобах її реалізації [2, 124].

Досить слушною є думка Курила В.І. щодо виникнення бурхливих дискусій у питанні мови адміністративних правочинів. З цього приводу науковець зауважив, що завжди слід розмежовувати приватно-правову сферу та публічно-правову сферу використання мови. У цьому випадку йдеться про публічну складову феномену використання мови, а тому стає очевидним: якщо ми хочемо мати державу, яка має назву Україна, є правовою і цивілізованою, то публічна сфера застосування мови повинна відображати сутність самої держави, її самобутність, традиції, що не заперечує захист державою інших мов, їх вслякий розвиток [5, 167].

Аналізуючи функціональні особливості української мови як державної, виникає потреба в обґрунтуванні її як правового феномену. Зрозуміло, що питання статусу мови – це, передусім, сфера компетенції права. Дія права, його ефективність свідчить про наявний масив законодавства, що дає змогу скласти уявлення про можливість використання нормативних регуляторів у мовному питанні. Відповідно до ст. 10 Конституції України 1996 р.: *«Державною мовою в Україні є українська мова. Держава забезпечує всебічний розвиток і функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя на всій території України. В Україні гарантується вільний розвиток, використання і захист російської, інших мов національних меншин України. Держава сприяє вивченню мов міжнародного спілкування. Застосування мов в Україні гарантується Конституцією України та визначається законом»*. Цим положенням держава закріпила гарантії функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя на всій території України, не порушуючи при цьому права і свободи інших етнічних груп, що проживають в Україні.

Надання українській мові конституційного статусу єдиної державної мови та закладені в Основному Законі засади мовної політики в Україні цілком узгоджуються з міжнародними і європейськими стандартами мовних прав, тобто з визнаними міжнародними та/або європейським співтовариством, зафіксованими в міжнародно-правових актах, актах європейських міжнародних організацій та інших міжнародних документах принципами і нормами, що стосуються мовних прав людини, дотримуватися яких має будь-яка держава як член цього співтовариства чи організації [4, 68]. Серед європейських і міжнародних документів найважливішим орієнтиром для України у забезпеченні мовних питань є Європейська хартія регіональних мов або мов меншин. Аналізуючи цей документ, варто виділити вісім основоположних принципів і цілей:

- визнання регіональних мов або мов меншин як виразників культурного багатства;
- повага до географічного району кожної регіональної мови або мови меншини;
- необхідність рішучих дій з підтримки таких мов;
- сприяння і / або заохочення використання таких мов, в усній і письмовій мові, в суспільному та приватному житті;
- надання належних форм і засобів викладання і вивчення таких мов на всіх відповідних стадіях;
- сприяння відповідним міжнаціональним обмінам;
- заборона всіх форм несправедливого розрізнення, виключення, обмеження або надання переваг, які стосуються використання регіональної мови або мови меншини і мають за мету стримати або поставити під загрозу її збереження або розвиток;
- сприяння державами взаєморозумінню між всіма мовними групами країни [3].

Як нам видається, цей документ, в першу чергу, спрямований на захист, розвиток, використання, як в приватному так і в суспільному житті національних меншин, їх регіональних мов. Однак, положення Хартії викликали суперечливі дискусії в українському суспільстві. З'явилися прибічники двомовності, які посилаються на норми Хартії, пропагують «хибну» політику в питанні надання статусу другій державній мові нарівні з українською – російській мові. Як приклад, «мовний закон» Ківалова-Колесніченка, норми якого закріпили можливість російської мови отримати статус регіональної і тим самим прирівняти її до державної, а також використовувати російську мову в офіційному діловодстві. Закон України «Про засади державної мовної політики» 2012 року закріпив статус регіональної не мовам меншин, а російській, із такими

розширеними правами, які знівелювали вживання української мови на певних територіях. 28 лютого 2018 року Конституційний суд України визнав «мовний закон» Колесніченка-Ківалова» неконституційним через порушення Верховною Радою процедури його розгляду та ухвалення. Це рішення оголосили обов'язковим, остаточним і таким, що не може бути оскаржене.

Надалі питання мовної політики розвинулось в період 2016-2017 років, коли Верховна Рада України зареєструвала три мовних законопроекти, а саме: «Про мови в Україні», «Про функціонування української мови як державної та порядок застосування інших мов в Україні» та «Про державну мову».

З погляду мовної ідеології зазначені законопроекти мають чимало спільного. Зокрема, вони одностайні з питання статусу мови: єдиною державною мовою є українська – національне надбання українського народу і один з елементів конституційного ладу України. Усі посадові особи органів державної влади, державних установ, підприємств та організацій, інших суб'єктів господарювання державної форми власності при виконанні своїх обов'язків і в публічному спілкуванні повинні застосовувати виключно державну мову. Вільне володіння державною мовою посадовими особами й службовими особами органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування, державних і комунальних установ, підприємств та організацій, інших суб'єктів господарювання державної і комунальної форм власності є обов'язковою умовою для їх призначення на відповідну посаду й для атестації на посаді. Державна мова є мовою судочинства, нотаріального діловодства, обслуговування населення та надання інформації про товари і послуги і т. ін. [1, 30].

Висновки. Державна українська мова є мовою громадянства, основою формування і зміцнення української державності, запорукою збереження національної ідентичності українського народу. Сучасне українське суспільство характеризується багатьма різними суперечностями, серед яких – питання двомовності, надання російській мові статусу другої державної мови. На наш погляд, така ситуація у державі та суспільстві призводить до спотворення національної свідомості та загострення мовної ситуації у країні. Виходячи із цього, Україні потрібна «мудра», виважена політика, яка б забезпечила дієво гарантовані функціонування і захист національної мови і, водночас, гарантувала підтримку мов етнічних меншин.

Багато в чому успіхи консолідації українського суспільства залежать від того, наскільки державна мова підтримується й поважається різними соціумами та кожним індивідом зокрема. Більше того, від ефективного впровадження й реалізації мовного законодавства, безперечно, залежатиме програма правового розвитку мови. Тож на сьогодні вельми актуальним є питання прийняття мовного закону, який би спрямував систему відповідних державних заходів на утвердження й запровадження дієвого механізму поширення української мови як державної в усіх сферах суспільного життя.

Література

1. Ажнюк Б.М. Мовне законодавство і мовне планування в сучасній Україні. Мовознавство. 2017. № 4. С.28-40.
2. Балабікіна І. Державна мова як засіб формування національної свідомості українського суспільства. Підприємництво, господарство і право. 2016. № 3. С. 121-125.
3. Європейська хартія регіональних мов або мов меншин (стислий виклад): <https://www.coe.int/uk/web/compass/european-charter-for-regional-or-minority-languages>
4. Козюбра М. Неухильне дотримання Конституції – запорука дієвості мовної політики в Україні. Право України. 2016. № 3. С.63-73.
5. Курило В.І. Українська мова в українському суспільстві: погляд правознавця. Вісник Запорізького національного університету: Збірник наукових статей. Юридичні науки. Запоріжжя: ЗНУ. 2012. № 1 (частина І). С. 163-167.
6. Червякова О.В. Мовне питання крізь призму механізму державного управління у сфері культури. Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв. 2017. № 3. С. 17-22.

References

1. Azhnyuk, B. M. (2017). Linguistic laws and language planning in contemporary Ukraine. Language arts, № 4, 28-40 [in Ukrainian].
2. Balabkina, I. (2016). The State language as a means of forming the national consciousness of the Ukrainian society. Business, economy and law, № 3, 121-125 [in Ukrainian].
3. European Charter for regional or minority languages (summary): <https://www.coe.int/uk/web/compass/european-charter-for-regional-or-minority-languages> [in Ukrainian].
4. Kozubra, M. (2016). Strict adherence to the Constitution is the key to the effectiveness of language policy in Ukraine. Law Of Ukraine, № 3, 63-73 [in Ukrainian].
5. Kurylo, V. I. (2012). Ukrainian language in Ukrainian society: pravoznavcâ. Bulletin of Zaporizhzhya National University. Zaporozhye: ZNU, № 1, 163-167 [in Ukrainian].
6. Chervyakova, O.V. (2017). The language issue through the prism of the mechanism of State control in the sphere of culture. Bulletin of the National Academy of the commanding personnel of culture and arts, № 3, 17-22 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 16.01.2019 р.